
Niedermüller Péter

Megjegyzések a "szimbolikusról"

Magyarország, 1993

A hozzászólásomnak adott címmel a kerekasztal-megbeszélésnek arra a három szálára utalok, amelyekhez itt következő megjegyzéseim kapcsolódnak. Egyrészt szeretnék némi kiegészítést fűzni a szimbolikus megközelítés tudománytörténeti és -elméleti kontextusához; másrészt néhány megjegyzést teszek a szimbólumok jelentésével kapcsolatban; végül pedig kissé hosszabban kitérek a "szimbólumok harcának" bizonyos magyarországi vonatkozásaira.

a. A *szimbolikus megközelítés tudománytörténeti és -elméleti kontextusát* említve mindegyiket azt kellene tisztázni, hogy mi az, amit szimbolikus megközelítésnek nevezünk (és amiről a továbbiakban beszélni fogunk). Becskeházi Attila tett ugyan idevonatkozó megjegyzéseket; bizonytalan vagyok azonban abban, hogy ezek elégségesek-e. Nemcsak azért, mert egyes megállapításaival nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tudok egyetérteni, hanem sokkal inkább azért, mert a szimbolikussal való társadalomtudományi foglalatosságának annyira széles és sokrétű a tudománytörténeti és -elméleti kontextusa, hogy jószérivel minden erre a területre merészkedő elemzésnek meg kell nevezni vonatkozási pontjait; meg kell mondani, mi az, amit szimbolikus megközelítésnek, elemzésnek nevez. Gondoljunk csak arra, hogy a modern társadalomtudományoknak az utóbbi két-három évtizedet meghatározó és a szimbólum, a szimbolikus kategóriáját alapvető szereppel és funkcióval felruházó elmélete, a kognitív, illetve az interpretatív megközelítés mennyire egymástól eltérő módon, egymással vitázva írta körül, határozta meg ezeket a kategóriákat¹ (és akkor még csak meg sem említettük a szimbolikusnak a különböző diszciplináris kontextusait). Éppen ezért meggyőződésem, hogy "általában" nem nagyon lehet a szimbolikusról beszélni: minden esetben meg kell jelölni az(oka)t az elméleti kerete(ke)t, az(oka)t a kontextus(oka)t, amelye(ke)n belül a szimbolikusról (éppen) szó van.

A magam koordinátái igen határozottan egy, a kulturális antropológián belül az utóbbi két évtizedben kialakult és megszilárdult kultúrafogáshoz kapcsolódnak. Ez a szemlélet úgy tekint a kultúrára, mint a jelentéseknek a mindennapi élet gyakorlatában szőtt hálójára. Ez a háló nemcsak megjeleníti, hanem a megjelenítés aktusán keresztül létre is hozza a

.....

társadalmi/kulturális valóságot². Ennek a kultúrafelfogásnak a magvát a kulturális jelentés kategóriája alkotja. A kulturális jelentés fogalma ma egy kiterjedt — és egymással igencsak erőteljesen szembenálló nézeteket megfogalmazó — elméleti vita tárgya. A vita során azonban kialakulni látszik egyfajta egyetértés abban a tekintetben, hogy a kulturális jelentés nem más, mint valamely "kulturális terület" összefüggésében konstituálódó tapasztalat, illetve ezen tapasztalat értelmezése. Az így felfogott kulturális jelentés nem tévesztendő, de nem is tévesztendő össze a jelentéseket közvetítő szimbólumokkal; azaz világosan meg kell különböztetni a szimbólumokat, a jelenségeket (fizikai dolgot, intézményt, rítust stb.), amelyek a jelentéseket hordozzák; illetve a jelentéseket, amelyeket a szimbólumok, a jelenségek hordoznak. E megkülönböztetésre azért van szükség, mert a szimbólumok különböző jelentéseket hordozhatnak; minden egyes szimbólum, illetve ugyanaz a szimbólum különböző jelentésrendszerekhez kapcsolódó asszociációkat tartalmazhat.³ A szimbólumokról szólva persze nemcsak tárgyakra, jelképekre, vagy rítusokra kell és szabad gondolnunk, hanem különböző tartalmú és kiterjedésű koncepciókra is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szimbolikus megközelítés társadalomtudományi fontosságát éppen ezek a koncepciók, illetve a szimbolikus megközelítésnek e koncepciók elemzésében betöltött szerepe biztosítja. Ez az itt felvetett probléma igen kiterjedt, számos különböző vonatkozással bír, amelyek közül én csupán egyet kívánok most kiemelni. A fenomenológus szociológia meggyőzően mutatta ki, hogy a mindennapi élet folyamatában egy sor olyan fogalom, kategória működik, van jelen, amelyeket — ahogyan Alfred Schütz fogalmazott — "készen kapunk", amelyeket — különböző okoknál fogva — nem verifikálunk vagy nem tudunk verifikálni. Ezek a fogalmak azonban alapvető funkciókat töltenek be a mindennapi élet konstituálódása, valamint a mindennapi praxis során. Elsősorban azért, mert "A fogalmak, amelyekkel rendelkezünk, megszabják számunkra a világ tapasztalásának formáját. (...) Nincs lehetőségünk arra, hogy kiszabaduljunk azoknak a fogalmaknak a hálójából, amelyekkel a világról gondolkodunk... A világ számunkra akként van, amiként fogalmainkból kibomlik előttünk".⁴ A világ megtapasztalása és a mindennapi életnek ebből a megtapasztalásból fakadó gyakorlata különböző típusú fogalmak és kategóriák segítségével történik. Ezeknek a fogalmaknak közös sajátossága, hogy kulturális jelentésekre utalnak, hogy a praxist folyamatosan és állandóan kontextualizálják. E fogalmak és kategóriák egy része azáltal mozgósít kulturális jelentéseket, hogy olyan kontextusokra utal, amelyek nem ténylegesen kapcsolódnak magukhoz a fogalmakhoz, illetve a gyakorlathoz, hanem mintegy azok mellé rendelődnek. E mellérendelődés nyomán alakulnak ki a szimbolikus koncepciók, amelyek az emberek mindennapi életébe behatolva meghatározó jelentőséggel bírnak a köznapi gondolkodás (a *common sense*) és a mindennapi praxis vonatkozásában. A szimbolikus koncepciók és a mindennapi élet összefüggései megintcsak sokkal nagyobb problémahalmazt alkotnak annál, semminthogy e rövid hozzászólás keretében elemezni lehetne. Arra azonban nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet, hogy ennek az egész folyamatnak azért van különleges fontossága, mert a mindennapi élet az emberi történelemnek az a "mikrovetülete", ahol a "történeti szubjektumok" percepciók eljárásait, gondolkodás- és cselekvésmódjait, jelentés- és orientációs mintáikat létrehozzák, megvalósítják és működtetik. A mindennapi élet az a színpad, ahol az individuumok — "itt és most" — életüket megjelenítik, ahol a történelem "szubjektív mozzanata" a különböző tapasztalatokra adott kulturális válaszokon keresztül megvaló-

.....

sul.⁵ Másként úgy is fogalmazhatnák, hogy a szimbolikus koncepciók a történetileg létező életvilágok "belső terére", belső összefüggéseire irányulnak. A mindennapi életet, azt a színteret célozzák, ahol a "nagy" történelmi, társadalmi folyamatok a szubjektív értelmezések szűrőjén keresztül a "kis" életvilágok konstitutív tényezőjévé válnak, azaz a mindennapi élet "sajátos" tapasztalatait, "tudásmódjait" és cselekvési formáit, a társadalmi, kulturális reprodukció reflexív cselekvési sorozatait igyekeznek befolyásolni.⁶

b. Az eddig mondottakból következik egy, a *szimbólumok jelentésével* kapcsolatos és megítélésem szerint rendkívül fontos probléma, amelyre márcsak azért is utalni kell, mert a beszélgetés során igencsak elgondolkodtató formában vetődött fel. Becskeházi Attila, majd Virág Teréz is megfogalmazta — és az előbbieken én is utaltam rá —, hogy a szimbólumok többjelentésűek; ugyanahhoz a szimbólumhoz többféle asszociáció és jelentés is társul(hat). Azonban — elsősorban Virág Teréz hozzászólásában — az a tény, hogy a szimbólumok többjelentésűek, úgy jelent meg, mintha a szimbólumoknak lenne "eredeti jelentése". Ezzel a felfogással kapcsolatban három megjegyzést kell tenni. Egyrészt több mint elgondolkodtató az az érvelés, amely nem veszi észre, hogy éppen ma és éppen Kelet-Európában milyen politikai, ideológiai és társadalmi következményekkel járhat az, ha valaki amellett érvel, "mindenesetre egy egészséges társadalomnak vigyázni kell arra, hogy a jelentés megmaradjon az eredeti jelentésnek". Másrészt — és ez már kevésbé moralizáló megjegyzés — az "eredeti" és "másodlagos" jelentések kérdésének felvetése az előttünk álló problémának egyszerűen téves felfogásán alapszik. A szimbólumok jelentéstartományával, de általában a kulturális jelentéssel kapcsolatban ugyanis nem az *eredeti* versus *másodlagos* kérdése vetődik fel, hanem a *domináns* és az *alárendelt* jelentések szembenállása. Vagyis azt kell leszögezni, hogy a szimbólumok többjelentésűek ugyan, van egy kiterjedt jelentéstartományuk, de minden társadalomtörténeti és szociokulturális kontextusban van egy domináns jelentésük. Azt is mondhatnám, hogy a szimbólumokhoz hozzákapcsolódik egyfajta "jelentéskompetencia", amely azonban nem azonos a szimbólum jelentésével. Valamely szimbólumnak a társadalmi-kulturális térben való jelenléte szempontjából teljességgel mindegy, hogy milyen egyéb jelentések húzódnak mögötte; a társadalom csak a ténylegesen a szimbólumhoz kapcsolódó jelentésről fog tudomást venni. Ez a megállapítás egyébként elméletileg is belátható. Utalni szeretnék arra az előbb már említett gondolatra, hogy a kulturális jelentés mindig valamilyen tapasztalat vagy tudás összefüggésében konstituálódik. Egy szimbólumnak annyiban van jelentése, amennyiben valamely megélt élethelyzettel, történeti helyzettel kapcsolatos tudásra, tapasztalatra, emlékezetre utal. Ennek az utalásnak a hiányában az adott szociokulturális környezetben egyetlen szimbólumnak sincs jelentése — teljesen függetlenül attól, hogy a szimbólumnak egyébként milyen kiterjedt jelentéstartománya lehetséges. Azaz — visszatérve az előbbi példához — a náciizmus hatalomra kerülése óta a svasztika — függetlenül attól, hogy ennek a szimbólumnak a kisajátítása hány évig tartott, és hogy milyen kultúr-történeti rétegek húzódnak mögötte — horogkereszt marad és a Holocaustot jelképezi. A Holocaust után pedig nem lehet ennek a szimbólumnak az "eredeti jelentését visszaadni". Minden olyan tudományos kísérlet, amely az eredeti jelentések visszaadására törekszik, csupán egyetlen célt ér el: kiszolgáltatja magát az elemzés szándékaitól teljesen független alantas politikai és ideológiai szándékoknak (nem is beszélve arról a tudományos dilettantizmusról, amely például a magyar népművészet szimbólumainak "eredeti jelentéseit"

kutatja). Végül az utolsó megjegyzés, amely az eddig mondottakból következik. Világosan le kell szögezni, hogy az "eredeti jelentés" elmélete márcsak azért is tévedés, mert a jelentéseket statikus entitásokként tekintzi, amelyek szorosan és elválaszthatatlanul kapcsolódnak a szimbólumokhoz, a kulturális jelenségekhez. Éppen ennek a félreértésnek az eloszlatása érdekében kellett az előbbieken megkülönböztetni a jelentéseket hordozó *szimbólumokat*, amelyek hosszú időszakokon keresztül változatlanok lehetnek, illetve a *jelentéseket*, amelyeket a szimbólumok hordoznak, és amelyeknek konstitutív lényegét jelenti a változás. Mindenekelőtt azért, mert a jelentések elválaszthatatlanok a használttól. Mindabból, amit az előzőekben a mindennapi élettel kapcsolatban mondtam, szükségszerűen következik, hogy szimbólumoknak, kulturális jelenségeknek annyiban van jelentése, amennyiben az emberek egy adott csoportja meghatározott kontextusokban használja azokat. A használat során a szimbólumok, a kulturális jelentések feltöltődnek jelentésekkel, amelyek aztán mintegy automatikus módon kerülnek mozgósításra, azaz nem szorulnak további definiálásra. Másként fogalmazva: a szimbólumok és a kulturális jelentések használata, konstituálódása és reprodukálása egymástól elválaszthatatlan mozzanatai a mindennapi élet gyakorlatának. Még mindig az előbbi példánál maradva: a horogkeresztet a 20. század végén sehol a világon nem kell definiálni, az mindenki számára ugyanazt az ideológiát jelenti, mivel egy meghatározott társadalomtörténeti helyzetben olyannyira erős jelentésekkel telítődött. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ennek a szimbólumnak korábban nem volt másfajta jelentése; hanem csupán azt jelenti, hogy a korábbi jelentések értelmüket veszítették, s a korábbi jelentések feltámasztására egyszerűen nincsen mód. Mindezt azért hangsúlyoztam ennyire nyomatékosan, mert számomra nyilvánvaló — és írásom további részében ezt igyekszem kifejteni —, hogy a posztoszocialista Kelet-Európát mélyen jellemző, "szimbólumok harcának" nevezett jelenség mögött ugyanezek az elméleti problémák húzódnak meg.

c. A "*szimbólumok harca*" metafora Kelet-Európában a szocializmus bukását követően a múlt és a múlthoz fűződő viszony sajátos értelmezésére utal. Másként fogalmazva: a posztoszocialista országok politikai, társadalmi, sőt kulturális életét igen nagy mértékben befolyásolja és jellemzi egyfajta szimbolikus tevékenység, amelynek célja korábbi politikai ideológiai, politikai és kulturális tartalmak, állapotok felélesztése, a társadalom életébe való újólagos bevezetése. Ez a megállapítás azonban azt a benyomást látszik kelteni, mintha a korábbi történeti korszakok egy tagolatlan, egységes egészet képeznének, noha nyilvánvaló, hogy a múlt — akárhogyan is értelmezzük ezt a kategóriát⁷ — nem homogén, nem egynemű entitás; a múlt nemcsak a politikai rendszerek, hanem a társadalmi rétegek és kulturális világok szempontjából is bizonytalan kiterjedésű, képlékeny képződmény. Ebből következően a múlt nincs mindig és mindenki számára egyformán elérhető módon kéznél; ezt a múltat egy retrospektív mitológia segítségével meg kell teremteni. A múlt megteremtésének legfontosabb mozzanata pedig a történelemnek — mint a jelen egyedül érvényes vonatkozási pontjának — az újraalkotása.⁸ A történelem akkor és úgy alkotható újra, amikor és ahogyan a történeti vagy társadalmi emlékezet⁹ újrakonstruálható. Ma Kelet-Európát — és benne Magyarországot — talán semmi sem jellemzi annyira mélyen, mint a történeti/társadalmi emlékezet "újrendezése". Ez az újrendezés két — egymással szorosan összekapcsolódó — síkon történik, mely összefüggéseket igen találóan jellemezte Theo Sommer a *Die Zeit* című hetilap egyik 1991. évi számában megjelent írásában: "Az

újí helyzet labilitása többek között a Csirkerózsika-effektussal magyarázható. Ahogyan Grimm meséjében a királyfi szabadító csókja nyomán véget ér a százéves álmom és az élet pontosan ugyanott folytatódik, ahol egykor megszakadt («a tűz újra feléledt, a hús sülni kezdett, a szakács egy pofont adott a kuktának»), a kelet-európai népek is ugyanott akarják folytatni, ahol negyven évvel ezelőtt abbahagyták. A régi frakciók és kedvtelések felélednek (...), mindenütt a patriotizmus és az idegengyűlölet enyhén gyűlékony keveréke forrong.”

Ha lehántjuk a metaforákat, akkor nyilvánvaló, pontosan ez az, ami Magyarországon is történik; a két világháború közötti társadalmi, politikai, kulturális rendszer újraélesztése; amit kiegészít a szocializmusnak mint történelmi korszaknak a szimbolikus megsemmisítése. Ennek az összetett folyamatnak a legfőbb funkciója a társadalom szimbolikus újraszervezése. A posztoszocialista társadalmak ugyanis úgy tekintenek a világra, mint amit újra kell alkotni. Az a mai kelet-európai társadalmi és politikai gondolkodást mélyen jellemző szemlélet, amely szerint a szocializmus csupán egy történelmi zsákutca volt, azaz nem képezi részét a történelemnek, onnan ki kell zárni — egy további felismeréssel gazdagított. Azzal a meggyőződéssel, hogy a világ a szocializmus évtizedei alatt oly mértékben elromlott, hogy tovább már nem javítható, a világot újra kell alkotni. A *világ újraalkotása* kifejezés egy bonyolult és összetett szimbolikus folyamatot takar, amelyben a múlt szimbolikus kategóriája alapvető fontosságú funkciókat tölt be. Mindenekelőtt a történelem újraírása, újraértelmezése okán. A történelmi emlékezet átrendezése, újrendezése különböző terepeken — politikai megnyilvánulásokban, a tömegkommunikáció különböző műfajaiban, vagy egyes "polgári kezdeményezések" keretein belül — és igen különböző formákban történik. A múltból hirtelen előkerülnek a két világháború közötti időszak politikai életének egyes szereplői; a társadalmi élet egyes intézményei, mint egy követendő és követhető politikai magatartás és társadalmi rend szimbólumai — függetlenül attól, hogy e politikai magatartások és társadalmi intézmények milyen következményekkel, hatással jártak, milyen funkciókat töltek be az *akkori magyar társadalomban*; s függetlenül az azóta eltelt évtizedektől. Talán még ennél is jellemzőbbnek tekinthető az egyes történelmi eseményekre irányuló emlékezet újraformálása (vagy legalábbis az azt célzó igyekezet). Ennek a politikai és egyben szociálpszichológiai folyamatnak a szemléltetésére számos példát kínál a mai magyar társadalom; én ezek közül kettőt szeretnék megemlíteni. A számomra legmegdöbbentőbb példát — legalább két ok miatt — az 1956-os forradalom jelenti. Az, ami ezzel a történelmi eseménnyel 1989 júniusától Magyarországon történik, egyrészt azt az "utat" szemlélteti, ahogy az egykori történelem a mai politikai élet egyedüli legitimációs tényezőjévé válik, másrészt pedig arra a tényre figyelmeztet, hogy a történelem csak akkor tudja ezt a legitimációs funkcióját betölteni, ha az egykori történés, annak különböző motívumai mindig csupán egyetlen dimenzió mentén kerülnek bemutatásra. Hasonlóképpen tanulságos példát jelent Magyarország második világháborús részvételének, az azzal kapcsolatos történelmi emlékezetnek az újraértékelése is. A "Don-kanyar", mint történelmi esemény, nem téves politikai döntések és orientációk, nem egy egész politikai, társadalmi rendszer működésének szükségszerűen tragikus következményeként, hanem egyéni emberi tragédiák sorozataként jelenik meg. De pontosan ez az attitűd a történelmi emlékezet átrendezésének egyik legfontosabb eszköze. A vita, hogy a Don-kanyarban elpusztult katonák hősök voltak-e vagy sem, eltakarja az adott történelmi esemény tényleges

.....
struktúráját és jelentését; homályban hagyja az eseményt előidéző, létrehozó politikai döntések szerkezetét, a döntések mögött meghúzódó politikai, társadalmi rendszer szerkezeti sajátosságait. Azaz az adott történeti eseménnyel kapcsolatos gondolkodást, történeti/társadalmi emlékezetet "elfordítja" magától az eseménytől, annak konstitutív szabályaitól, s ehelyett az emocionális, individuális vonatkozásokat helyezi előtérbe; egy történeti, politikai eseményt emocionális történésként artikulál.

A két világháború közötti korszaknak a több szálon zajló újraértékelése elválaszthatatlan a szocializmusnak mint történeti korszaknak a szimbolikus megsemmisítésétől. Ez a folyamat szintén több szinten zajlik. Egyrészt meg lehet figyelni egy jogi megközelítést, amely Kelet-Európában mindenütt az igazságszolgáltatást, a múlt rendszer bűnöseinek megbüntetését jelenti. A jogi igazságszolgáltatás igénye, eszméje azonban csak a felszín jelenti, amely mögött más jellegű szimbolikus tartalmak is meghúzódnak. A jogi igazságszolgáltatás hívei, miközben a társadalom igazságérzete által megkövetelt büntetésekről beszélnek, elfeledkeznek — vagy el akarnak felejtkezni — e követelés talán legfontosabb következményéről. Az igazságszolgáltatás eszméje ugyanis a politikai, társadalmi rendszer működésének, szabályrendszerének, világképének elemzése helyett kizárólagosan az individuáriumokat, illetve a társadalmi, politikai kontextusaiból kiragadott individuális cselekedeteket állítja az érdeklődés előtérébe. A mechanizmus — a történeti események "individualizálása" — itt is ugyanaz, mint az előbb említett esetben volt, mégis jellemző különbségek figyelhetők meg. Míg a két világháború közötti korszak esetében az "individualizálás" a politikai rendszer retrográd, nacionalista sajátosságainak az elleplezésére, a történelem heroizálására szolgált, addig a szocializmus esetében a politikai rendszer "bűnösségének" szimbolizálására, a bűnbakkepzés mechanizmusán keresztül történő magyarázására, egy politikai, társadalmi rendszernek az egyéni bűnök és büntetések összefüggésében történő stigmatizálására irányul. Mindemellett arról sem lehet megfeledkezni, hogy a bűnösök megbüntetésének eszméje, az igazságszolgáltatás kérdésének a társadalmi, politikai diszkurzusban történő állandó újrafelvetése politikai legitimitást biztosít azoknak a politikusoknak és politikai mozgalmaknak, akik és amelyek ezt más módon megszerezni nem tudják. Pontosan megfigyelhető, hogy a konzervatív filozófiájú pártok soraiban — Kelet-Európában mindenütt — vannak csoportok, amelyek politikai szerepüket és ehhez kötődő legitimitásukat nem a tényleges, lokális keretekben is megjelenő, a társadalom mindennapi életét érintő problémák — gazdasági kérdések, környezetvédelem, társadalombiztosítás, oktatásügy stb. — megoldásán, hanem a múlt értelmezésén, a történeti emlékezet állandó újrendezésén keresztül igyekeznek kialakítani, létrehozni, megszilárdítani.¹⁰ Másrészt a szocializmus megsemmisítésének vannak közvetlenebbül szimbolikus szintjei is, amely igyekezeteknek talán a legszembetűnőbb példáját — legalábbis Magyarországon — a szocializmus időszakából származó köztéri szobrok összegyűjtése, s Budapest egy periferiális pontján, múzeumban történő elhelyezése jelenti. A szobrokkal való bánásmód azt a szélesebb összefüggésekben is megfigyelhető viszonyulást példázza, amit a *múlt gettósításának* lehet nevezni. Arról a politikai és kulturális gyakorlatról van itt szó, amely a múltat, illetve a szélesebb értelemben vett történeti múlt valamely korszakát — annak egyes kontextusaiból kiragadott elemein keresztül jól látható és mindenki számára értelmezhető módon szimbolikus gettókba kívánja zárni, és ezt a múlt feldolgozásának nevezi.

.....

E néhány példa talán érzékelteti a történeti, társadalmi emlékezet átalakításának legfontosabb — kelet-európai — eszközeit: a stigmatizálást, a gettósítást, a történeti folyamatok és társadalmi rendszerek logikájának feltárása helyett az individualizálást és az emocionálizálást. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az eszközöknek az alkalmazása további következményekkel jár. E következmények közül csupán kettőt, de két olyat említek meg, amelyek a ma Kelet-Európában lezajló társadalmi, politikai folyamatok egészét érintik. A múlttal való — és az előzőekben egészen röviden felvázolt — bánásmód egyik célja egy olyan történeti, társadalmi, ideológiai kontinuitás felvázolása, amely a politikai legitimitás forrása lehet; vagy legalábbis úgy tüntethető fel. E kontinuitás a szocializmus évtizedeit egyszerűen átugorja, figyelmen kívül hagyja. Úgy tesz, mintha a szocializmus — akár politikai rendszerként, akár kulturális világként tekintjük azt — nem létezett volna, mintha nem határozta volna meg — vagy nem határozná meg közvetett módon még ma is — az emberek gondolkodásmódját. A kontinuitás ebben a felfogásban nem a történeti életvilágok, az elő- és utóvilágok egymásutániságát jelenti, hanem pontosan azt a szemléletet képviseli, amiről Theo Sommer írt az előbbi idézetben. A kontinuitásnak ez az eszméje a történelmi idő "megdermedése" előtti utolsó pillanathoz tér vissza — ennek a visszatérésnek minden tényleges és szimbolikus hozzájárulással. Ennek a kontinuitás-eszmének immánens következménye annak a tudatnak a kialakítása, ami a mai magyar társadalmat egy olyan történelem termékének, eredményének, teljesítményének tekinti, amelynek a szocializmus *nem* része.¹¹ Ebben a politikai felfogásban, logikában az új politikai rendszer, a kormány legitimitását nem a hatékony kormányzati gyakorlat, hanem annak a történeti ténynek az állandó jellegű és folyamatos szimbolikus megjelenítése biztosítja, hogy a szocializmus nem volt legitim politikai rendszer, azaz nem része a történelemnek, s a történeti folytonosságot ott kell felvenni, ahol az annak idején megszakadt. A múlttal való bánásmód *másik* következményére az előbbieken már utaltam. A kelet-európai konzervatív politikai filozófiában a múlt feldolgozása egyet jelent a múlt újrafirásával; azaz a történeti folyamatok, események tudományos értelmezése, elemzése, vizsgálata helyett a történelem folyamatos és állandó heroizálása és emocionálizálása az, ami történik. A nemzeti történelem a fenyegető körülmények és az állandó veszélyek közepette történő heroikus helytállás története; a nemzethez és a társadalomhoz való tartozás, a történelemhez és a hagyományokhoz való viszonyulás mindenekelőtt emocionális kérdés. Mivel a múltról, a történelemről csak heroikus tartalmakkal telt kategóriák és emocionális töltetű fogalmak segítségével lehet beszélni, a jelen politikai szférájában sem lehet más nyelvet használni. Azaz a múltnak a felfogása ezen az úton is behatol a jelen társadalmi, politikai gyakorlatába, s annak — akarva-akaratlanul — részévé válik.¹² Mindezeknek a tényezőknél — a kontinuitás eszméjének, a múlttal való emocionális viszonyulásnak, a történelem heroizálásának — van egy közös, alapvető fontosságú szimbolikus funkciója. Az új, a szocializmus bukását követően hatalomra került kelet-európai kormányzatok számára a társadalmi tér — különböző okoknál fogva — jószérivel ismeretlen, azaz hiányoznak a társadalmi téren belüli tájékozódást (elő)segítő orientációs pontok. Mivel azonban a politikai hatalom gyakorlása mindenekelőtt a társadalmi térben való tájékozódás függvénye, a hiányzó tájékozódási pontokat meg kell teremteni. A tájékozódás feltételei pedig leginkább úgy teremthetők meg, ha elővesszük a régi térképeket — a szó közvetlen és szimbolikus értelmében egyaránt. A régi térképek használatának tényleges és szimbo-

.....

kijelentések hatalma gyakran nagyobb, mint a tényleges politikai programoké. Nem véletlenül mondta Ernest Gellner, az elképzelt "Mi" és a szimbolikus "Ők" harca mindig valódi halottakat eredményez; ahhoz, hogy "Mi" élni tudjunk "Őket" el kell úzni vagy meg kell ölni. A szimbólumok harcának mindig mi vagyunk az áldozatai.

Jegyzetek

1. Colby, Benjamin — Fernandez, James — Kronenfeld, David: "Toward a Convergence of Cognitive and Symbolic Anthropology", *American Ethnologist*, 8. Special Issue, 1981. 422—450.
2. Shweder, R. — LeVine, R. (eds.): *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, 1986.
3. D'Andrade, Roy: "Cultural Meaning Systems". In: Shweder, R. — LeVine, R. (eds.): *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, 1986. 88—119. Itt 100. old.
4. Winch, Peter: *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest, 1988. 35.
5. Dehne, Harald: "Dem Alltag ein Stück näher?" In: Lüdtke, Alf (hg.): *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt/M., 1989. 137—168.; Jeggel, Utz: "Alltag". In: Bausinger, Hermann u. a.: *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt, 1978. 81—126.; Lüdtke, Alf: Einleitung: "Was ist und wer treibt Alltagsgeschichte". In: Lüdtke, Alf (hg.): *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt/M., 1989. 9—47.
6. Kaschuba, Wolfgang: "Alltagsweltanalyse in der regionalen Ethnographie, kulturanthropologische Gemeindeforschung". In: *Analyse und Interpretation der Alltagswelt. Bensberger Protokolle 45*. Bemsberg, 1985. 79—102. Itt 82—83.; Soeffner, Hans—Georg: *Auslegung des Alltags — Der Alltag der Auslegung. Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*. Frankfurt/M., 1989. Itt 15.
7. Vö. Shils, Edward: *Tradition*. Chicago, 1981. 34—62. old.
8. Vö. Elwert, Georg: "Nationalismus und Ethnizität. Über die Bildung von WirGruppen". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 41. (1989). 440—464. Itt 441. old.; Tilman Schiel: Ethnie, Stamm, Nation — was ist Fiktion, was ist Realität? *Peripherie*, 18/19. 1985. 162—171. l.
9. Vö. Wachtel, Nathan: *Memory and History: Introduction. History and Anthropology*, 2. (1986). 207—224.
10. Jellemző példáját jelenti az előbbi megállapításnak a magyar Országgyűlésben 1993. májusában a magyar—ukrán alapszerződés elfogadása kapcsán lezajlott vita. Itt ugyanis pontosan ez a politikai gyakorlat nyilvánult meg; az, amelyik politikai legitimitását a történelmi emlékezet újraalkotásán keresztül igyekszik megjeleníteni, s mindezt egy patetikus és nacionalista retorikába öltöztetve. Gondoljunk csak az egész vitának a központi problémájára, a határgarancia kérdésére, az ezzel kapcsolatos "politikai" argumentációra!
11. A szocializmus történelemből való kizárásának egyik apró, de rendkívül jellemző példája volt, amikor 1993. május 1-én a televízióban nyilatkozva a magyar belügyminiszter azt mondta, neki május 1-ről semmi más nem jut eszébe, mint a májusfák tetejére felfüggesztett borostüvegért versengő falusi legények. Tekintettel arra — és nem említve május 1. egyéb történelmi vonatkozásait —, hogy az illető az elmúlt évtizedeket nemcsak hogy Magyarországon élte le, hanem vezető beosztásban is dolgozott, azaz feltételezhetően másfajta május 1-i ünnepeken is részt vett, az előbbi kijelentést nem lehet mással magyarázni, mint emlékezetkieséssel, vagy azzal a politikai igyekezettel, amely a mindennapi élet legjelentékeltenebb területeiről is igyekszik a szocializmus emlékét kizárni.
12. E megállapítás legjobb példáját az MDF ügyvezető elnökének 1993 májusában történő lemondása jelenti. Az ügyvezető elnök — aki történészként pontosan ismeri és rendszeresen használja a történelmi heroizálás teljes retorikai eszköztárát — a politikai pártok történetében teljesen normálisnak számító differenciálódást, a politikai irányzatok elkülönülését és szétválását a "történelmi bűn" kategóriájával, az "Isten óvjon bennünket szegény magyarokat" 19. századi szlogenjével, a nemzeti tragédia előszelének érzékeltetésével jelentette meg, igyekezett interpretálni.
13. Vö. Azaryahm, Moah: "Die Umbenennung der Vergangenheit oder die Politik der symbolischen Architektur der Stadt Ost-Berlin". *Zeitschrift für Volkskunde*, 88. (1991). 16—29. Itt 17—18. old.

-
14. Vö. Anthias, Floya: "Parameter kollektiver Identität: Ethnizität, Nationalismus, Rassismus". In: *Rassismus und Migration in Europa*. Beiträge des Kongresses "Migration und Rassismus in Europa". Hamburg, 1992. 88—103.
 15. Eisenstadt, Samuel Noah: "Die Konstruktion nationaler Identitäten in vergleichender Perspektive". In: Giesen, B. (Hg.): *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*. Frankfurt/M., 1991. 21—38. lit 37. old.
 16. Vö. Finkielkraut, Alain: *Die Niederlage des Denkens*. Hamburg, 1990. .